

SPECYFIKA PSYCHOLOGII FILOZOFICZNEJ

Ukazanie specyfiki psychologii filozoficznej jako autonomicznej dyscypliny filozofii (metafizyki szczegółowej) – które będzie celem niniejszego artykułu – wymaga określenia przedmiotu materialnego i formalnego (aspektu), celu, metody, punktu wyjścia i zakresu poruszanych problemów (problematyki).

Psychologia filozoficzna jako samodzielna dyscyplina naukowa musi bowiem posiadać istotne wyznaczniki, które charakteryzują każdą naukę. A jak stwierdza A.B. Stępień: „każdą naukę scharakteryzować można przez podanie jej: 1/ przedmiotu, 2/ aspektu, 3/ celu, 4/ metody”¹. S. Kamiński² jako dodatkowe cechy charakteryzujące naukę wymienia: strukturę logiczną, język i problematykę.

Szczególnie cztery pierwsze cechy są tak istotne dla określenia jakiejś nauki, że – jak słusznie zauważa A.B. Stępień – „wiedza, która nie posiada określonego przedmiotu, aspektu, celu i metody jeszcze się nie ukonstytuowała jako odrębna nauka lub nie osiągnęła niezbędnego samouświadomienia swego charakteru”³.

1. Przedmiot psychologii filozoficznej

„Pierwszym i zasadniczym momentem dla każdej nauki, czy to szczegółowej czy ogólnej, jaką jest filozofia, jest utworzenie przedmiotu zorganizowanych dociekań. Przedmiot i przebieg odpowiednich dociekań poznawczych, czyli metoda poznania, tworzą i rozgraniczają od siebie poszczególne nauki. Zatem konstrukcja przedmiotu jakiejś nauki jest dla teorii nauki czymś zasadniczym. To ostatnie stwierdzenie jest tym bardziej ważne, że nawet sama metoda poznania jest ściśle dostosowana do konstrukcji przedmiotu. I chociaż metoda może w sposób bardziej oczywisty wyróżnia nauki, to jednak przebieg odpowiednich dociekań poznawczych jest zawsze współmierny do treści i zasięgu przedmiotu”⁴.

Psychologia filozoficzna posiada, podobnie jak każda nauka, swój przedmiot materialny i przedmiot formalny.

Przedmiotem materialnym psychologii filozoficznej będą, ogólnie biorąc, fakty psychiczne, a więc akty (czynności) psychiczne i ich wytwory dane nam w doświadczeniu wewnętrznym bądź zewnętrznym⁵.

Ponieważ przedmiot materialny może być wspólny dla wielu dziedzin nauki, również i powyższy przedmiot badań będzie wspólny dla psychologii filozoficznej i psychologii doświadczałnej. „Słusznie pisze Dawid, że bezpośrednim przedmiotem badania w psychologii są nie byty lub władze, ale poszczególne zjawiska, że w badaniu tych zjawisk stosujemy te same zasady, które przykładamy do przedmiotów przyrodniczych”⁶.

Akty psychiczne występują u bytów żyjących, konkretnie u ludzi i zwierząt. Przedmiotem naszego szczególnego zainteresowania będą w psychologii filozoficznej czynności psychiczne występujące u człowieka.

Przedmiotem formalnym psychologii filozoficznej, odróżniającym ją szczególnie od innych nauk, będzie ujęcie danych zjawisk psychicznych w aspekcie bytowości i rozpatrywanie ich w świetle

¹ A.B. Stępień, Wstęp do filozofii, Lublin 1976, s. 21.

² S. Kamiński, Pojęcie nauki i klasyfikacja nauki, Lublin 1970, s. 163.

³ A.B. Stępień, jw. s. 13.

⁴ M.A. Krąpiec, S. Kamiński, Specyficzność poznania metafizycznego, "Znak" /1961/ nr 83, s. 606.

⁵ Istniały w historii filozofii szersze lub węższe ujęcia przedmiotu materialnego psychologii filozoficznej, jak np. u Arystotelesa czy Kartezjusza.

⁶ K. Wais, Psychologia, t. 1, Warszawa 1902, s.13, przyp. 1.

ostatecznych przyczyn bytowych⁷. Chodzi tu o ostateczne przyczyny („supremae causae”), które nam wyjaśniają zarówno psychiczną aktywność człowieka, jak i ostateczne podłoże tejże aktywności.

Przedmiot formalny zawiera się w celach, jakie sobie psychologia stawia i w metodach, jakie stosuje.

2. Cel psychologii filozoficznej

Istnienie oddzielnej gałęzi wiedzy, jaką jest psychologia filozoficzna uwarunkowane jest również odrębnym celem, jaki stawia sobie ona do osiągnięcia. Celem psychologii filozoficznej jest bowiem poszukiwanie ostatecznej przyczyny życia psychicznego, określenie jego natury, genezy i przeznaczenia. W taki sposób ujmuje cel psychologii filozoficznej większość autorów tomistycznych.

A. Willwoll stwierdza, że celem jej jest pełniejsze poznanie filozoficzne duszy (osobowości ludzkiej) według ostatecznych przyczyn, sprawczej, wzorczej i celowej⁸. M.A. Krapiec uważa, że „celem psychologii racjonalnej jest badanie natury bytów żyjących”⁹.

Zdaniem L. Kaczmarka „psychologia metafizyczna ma do spełnienia ważne zadanie: daje naukową, filozoficzną odpowiedź na zagadnienia: duszy ludzkiej, jej natury i losów”¹⁰. Na innym miejscu Autor ten precyzuje nieco bardziej cel tej psychologii: „Psychologia racjonalna szuka ontologicznych wartości zjawisk psychicznych (...). Psychologia racjonalna rozpatruje zagadnienia życia psychicznego na płaszczyźnie bytu i pierwszych zasad, a w tej dziedzinie nauki szczegółowe, a więc i psychologia eksperymentalna są niekompetentne”¹¹.

Powyższe stwierdzenia pokazują jasno, że celem psychologii filozoficznej w odróżnieniu od psychologii eksperymentalnej jest głębsze wytłumaczenie działalności psychicznej przez wyszukiwanie dalszych i ostatecznych przyczyn sprawczych tej działalności.

3. Metoda psychologii filozoficznej

Jednym z najistotniejszych wyznaczników charakteryzujących jakąś naukę jest metoda badawcza, specyficzna dla tej dyscypliny wiedzy. „Istotnym sprawdzianem naukowości, posiadającym przy tym ogromne walory dydaktyczne i wielostronną użyteczność okazuje się metoda uprawiania nauki”¹². Wprawdzie przedmiot wiedzy naukowej i jej cel determinują w zasadniczych rysach metodę, „ale w trakcie uprawiania nauki bada się jeszcze oraz dokładniej wyznacza zarówno wyjściowe pole i ostateczny zasięg poznania, jak też precyzuje jego wewnętrzne zadania”¹³.

Na decydujące znaczenie metody w uprawianiu nauki zwraca również uwagę psycholog M. Kreutz: „W każdej nauce rolę przewodnią odgrywa jakość metody, tj. jakość drogi poznawania prawdy. Rzecz można: jaka metoda, taka prawda naukowa. Ścisłe metody – ścisłe prawdy, metody wątpliwe, to i prawdy również wątpliwe”¹⁴.

Ukazanie specyfiki metody psychologii filozoficznej wymagać będzie:

- 1/ Określenia punktu wyjścia w badaniach psychologii filozoficznej
- 2/ Podania przyjmowanych założeń i naczelných zasad
- 3/ Pokazania procedury badawczej.

⁷ "Obiectum formale psychologiae metaphysicae (= id est metaphysicae subalternatae) sunt principia ontologica actuum (phaenomenorum) vitalium et conscium", V. Miano, Psychologia metaphysica, Torino 1961, s. IX.

⁸ A. Willwoll, Psychologia speculativa in usum auditorum, Madriti 1952, s. 4-5.

⁹ M.A. Krapiec, Wykłady z psychologii spekulatywnej, Kraków 1952 (maszynopis), s. 1.

¹⁰ L. Kaczmarek, Zarys psychologii neotomistycznej, Poznań 1958, s. 12.

¹¹ Tamże, s. 22.

¹² S. Kamiński, jw. s. 163.

¹³ Tamże, s. 163.

¹⁴ M. Kreutz, Metody współczesnej psychologii, Warszawa 1961, s. 7.

A. Punkt wyjścia psychologii filozoficznej

Bardzo istotną sprawą dla wyodrębnienia autonomicznej dziedziny filozofii jest określenie odrębnego punktu wyjścia dla badań. Punkt wyjścia jakiegokolwiek nauki obejmuje obszar badań, czyli to, co jest badane i pod jakim kątem jest badane.

Dobry punkt wyjścia musi spełniać pewne istotne wymagania. Według A.G. Melsena musi to być po pierwsze fakt nie ulegający żadnej wątpliwości¹⁵, a po drugie fakt naszego pierwszego doświadczenia¹⁶.

Punkt wyjścia psychologii filozoficznej, podobnie jak i całej filozofii tomistycznej musi być empiryczny, tzn. odnoszący się do faktów stwierdzanych doświadczeniem. Poznanie filozoficzne bowiem, o jakim mowa w tomizmie „posiada empiryczny punkt wyjścia, mieszczący się w ramach spostrzeżeń potocznych, ale jego fakty wyjściowe zdeterminowane są już przy pomocy własnej aparatury pojęciowej”¹⁷.

Filozofia klasyczna (perypatetycka) jest również wyjaśnianiem przez ostateczne racje rzeczywistości danej empirycznie, ale ujętej w aspektach ontycznych¹⁸. Według K. Kłósaka¹⁹ taką metodą należy uprawiać całą filozofię w ścisłym rozumieniu, jeśli jej metody chcemy mocno zakotwiczyć w rzeczywistości.

Metafizyka szczegółowa, a do takiej należy i psychologia filozoficzna, nie da się wydedukować z ogólnej. „Posiada własne dane doświadczenia, uwyrażniające nowe treści w strukturze bytu. Ostatecznie jednak uzasadnienia odbywają się w całej metafizyce pod kątem bytowości”²⁰.

Psychologia filozoficzna nie może więc rozpoczynać swoich rozważań od pojęcia duszy, czy od przedstawienia koncepcji duszy, jak to niejednokrotnie w przeszłości czyniła. Pojęcie duszy może być jedynie punktem dojścia tej psychologii.

Punktem wyjścia badań w psychologii filozoficznej będą fakty psychiczne ustalone na drodze poznania przednaukowego (zdroworozsądkowego), bądź też w toku badań z zakresu psychologii eksperymentalnej, o ile one potwierdzają i wzbogacają fakty doświadczenia potocznego (common experience).

Bardzo istotną sprawą dla każdej nauki jest sposób ustalania danych, stanowiących punkt wyjścia w jej badaniach. „Każda nauka posilkuje się pewnymi metodami, czyli sposobami zbierania i opracowania materiału, celem uzyskania sądów pewnych (...). Psychologia stosuje metody zewnętrzne, dzięki którym zdobywany jest materiał naukowy, i wewnętrzne, które podają sposób jego naukowego opracowania”²¹. Stwierdzenie powyższe odnosi się w całej rozciągłości do psychologii filozoficznej.

Metody zewnętrzne, dotyczące zbierania materiału badawczego dzielą się w psychologii na podmiotowe (subiektywne) i przedmiotowe (obiektywne). Jedne i drugie mają zastosowanie tak w psychologii eksperymentalnej jak i filozoficznej. „Tak filozof jak i psycholog musi brać pod uwagę zarówno zachowanie zewnętrzne człowieka, jak również jego wewnętrzne doświadczenie”²².

Dane empiryczne, jakimi są fakty psychiczne, stanowiące punkt wyjścia psychologii filozoficznej mogą więc być uzyskiwane bądź w doświadczeniu wewnętrznym bądź zewnętrznym, czyli za pomocą metody podmiotowej i przedmiotowej.

„Przez metodę podmiotową rozumie się (...) postępowanie psychologa czerpiącego bezpośrednią znajomość faktów własnego życia psychicznego z doświadczenia wewnętrznego czyli introspekcji. Przez metodę przedmiotową natomiast rozumie się postępowanie psychologa, czerpiącego pośrednią znajomość faktów cudzego życia psychicznego z jego oznak i dokumentów (...)”²³.

¹⁵ A.G. van Melsen, *Filozofia przyrody*, Warszawa 1963, s. 170.

¹⁶ Tamże, s. 172.

¹⁷ S. Kamiński, jw. s. 163; Por. M.A. Krapiec, S. Kamiński, jw. s. 600.

¹⁸ S. Kamiński, jw. s. 278.

¹⁹ K. Kłósak, *Zagadnienie przygodności człowieka*, w: *O człowieku dziś*, Praca zbiorowa pod red. B. Bejze, Warszawa 1974, s. 51-60.

²⁰ S. Kamiński, jw. s. 280, przyp. 63.

²¹ K. Wais, jw. s. 16.

²² J.E. Royce, *Man and His Nature. A Philosophical Psychology*, New York 1961, s. 28, 30.

²³ K. Twardowski, *O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju*, Warszawa 1913, s. 21.

Obydwie te metody poznawania życia psychicznego wzajemnie się uzupełniają i kontrolują a także istnieje między nimi ścisła łączność, ponieważ „przy posługiwaniu się metodą przedmiotową, nieustannie odwołujemy się do danych doświadczenia wewnętrznego”²⁴.

Na korelatywność obu metod i ujmowanych przez nie faktów zwraca uwagę P. Guillaume: „Wydaje się, że dane metody są bardzo różne, że sama definicja faktu psychicznego jest inna w każdej z nich; w pierwszej jest to fakt świadomości przeżyty przez osobę badaną, w drugiej jest to fakt zachowania się jej w odpowiedzi na pewną sytuację, takiego jak je widzi zewnętrzny obserwator. Tymczasem te dwa rodzaje faktów, jakkolwiek tak bardzo różne ze względu na sposób, w jaki są poznawane, odpowiadają sobie całkiem dokładnie”²⁵.

Zarówno metoda podmiotowa, oparta na doświadczeniu wewnętrznym, jak i metoda przedmiotowa, oparta na doświadczeniu zewnętrznym posiada swoje zalety i wady.

„Metoda podmiotowa dostarcza nam bezpośredniej znajomości faktów psychicznych, danych wprost w doświadczeniu (wewnętrznym), posiada więc w tej mierze taką samą wyższość nad metodą przedmiotową, jaką ma osobiste oglądanie jakiegoś faktu nad poznaniem go z opowiadania lub obrazowego przedstawienia. Wadą zaś tej metody jest jej ograniczenie do życia psychicznego posługującego się nią osobnika. Natomiast metoda przedmiotowa posiada nad podmiotową tę wyższość, że pozwala oprzeć badania psychologiczne na szerszej podstawie faktów, aniżeli dostarczyć jej może introspekcja; metoda przedmiotowa przeciwdziała tedy „podmiotowemu, charakterowi i „podmiotowemu, walorowi introspekcji pozwalając otrzymane przez nią wyniki kontrolować drogą porównawczą i rozszerzać je przez uwzględnianie także cudzego życia psychicznego. Wadą zaś tej metody przedmiotowej jest jej charakter pośredni, z którym się łączy daleko idąca hipotetyczność jej wyników, nigdy bowiem w oznakach i dokumentach życia psychicznego nie są dane wprost fakty psychiczne lecz tylko fakty fizyczne, które z faktami psychicznymi w ściślejszym lub luźniejszym pozostają związku”²⁶. Metoda podmiotowa jest jednak metodą pierwotną i zasadniczą, a przedmiotowa jedynie posiłkową, uzupełniającą i bez pierwszej nie mogłoby być mowy o drugiej”²⁷.

Przedmiotowa metoda obserwacji zmierzająca do poznania cudzego życia psychicznego bywa niekiedy nazywana metodą analogii albo introspekcji skutkowej, czy też introspekcji „indirecte”²⁸. Na temat metody introspekcji toczyły się w psychologii zaciekle spory i dyskusje, została jednak w końcu uznana jej niepodważalna wartość i użyteczność w badaniu faktów życia psychicznego. Stąd też właśnie metoda introspekcji będzie zasadniczą metodą wyjściową w badaniu faktów psychicznych, zwłaszcza że chcemy wziąć pod uwagę wszystkie czynności psychiczne występujące u człowieka, a więc czynności specyficznie ludzkie, jakimi są akty umysłu i woli.

„Na jakiej drodze możemy wyodrębnić czynności umysłu i woli? Wydaje się, że jedyną pewną drogą, prowadzącą do tego celu jest poznanie wymienionych czynności psychicznych przez samo ich dokonywanie się w nas. Gdybyśmy nie posiadali bezpośredniej świadomości tych czynności, mówienie o nich mogłoby mieć tylko charakter hipotetyczny”²⁹.

Zasadniczym zarzutem przeciwko stosowaniu metody introspekcji był zarzut subiektywizmu, wynikający z kolei ze zbyt skrajnego i jednostronnego rozumienia terminu „introspekcja”³⁰. Dla zbitcia tego zarzutu K. Kłószak wprowadza rozgraniczenie na introspekcję o charakterze subiektywnym i obiektywnym: „Gdy (...) rozpatrzemy w aspekcie bardziej konkretnym bezpośrednie poznanie faktów psychicznych, wówczas będziemy zmuszeni to poznanie zróżnicować na introspekcję w przedstawieniu Michotte’a i na poznanie naszych psychicznych czynności wewnętrznych przez samo ich dokonywanie się w nas, gdyż ustosunkowanie się poznawcze do czegoś, co ujmujemy jako treści o charakterze przedmiotowym i ustosunkowanie się poznawcze do czegoś, co ujmujemy jako naszą czynność wewnętrzną, pozbawioną charakteru przedmiotowego, to dwie odrębne formy poznawcze, różniące się

²⁴ K. Twardowski, Psychologia wobec fizjologii i filozofii, w: K. Twardowski, Rozprawy i artykuły filozoficzne, Lwów 1927, s. 21 (w przypisie).

²⁵ P. Guillaume, Podręcznik psychologii, Warszawa 1958, s. 6.

²⁶ K. Twardowski, O psychologii..., s. 21-22.

²⁷ Tamże, s. 22.

²⁸ P. Siwek, Psychologia experimentalis, Torino 1958, s. 27.

²⁹ K. Kłószak, Metody badań natury duszy, Znak /1950/ nr 22, s. 24.

³⁰ Takie skrajne rozumienie introspekcji spotykamy zwłaszcza u lowańskiego psychologa A. Michotte’a.

między sobą nie tylko swoim terminem ad quem, ale także swoim charakterem. W wypadku pierwszej formy poznania bezpośredniego chodzi o kontemplowanie pewnych danych naszego życia psychicznego w ich właściwościach konstytutywnych. W wypadku drugiej formy poznania bezpośredniego nie ma tego rodzaju kontemplacji, lecz cała akcja poznawcza ogranicza się tylko do zarejestrowania jakiejś naszej czynności psychicznej³¹.

Introspekcja o charakterze przedmiotowym, a więc biorąca pod uwagę cechy przedmiotów, do których się odnoszą akty psychiczne, zapewnia nam realizm i obiektywizm badawczy³².

B. Podstawowe założenia i pierwsze zasady przyjmowane w psychologii filozoficznej

Praca umysłu, który w oparciu o dane doświadczenia doprowadza do znalezienia przyczyn ostatecznych życia psychicznego opiera się na pierwszych zasadach i twierdzeniach pochodnych od pierwszych zasad. Wynika z tego logicznie, że i w wyjaśnianiu stosowanym w psychologii filozoficznej musimy się oprzeć na pewnych założeniach wewnętrznych i zewnętrznych, metafizycznych i epistemologicznych. „Sprawą bardzo ważną dla każdej nauki jest określenie, jakiego rodzaju zdania są w niej ostatecznymi przesłankami i w jaki sposób mogą być bezpośrednio uzasadnione. Przecież, jak mówi św. Tomasz „tota scientia virtute continetur in principiis,, (S. Th., I, q. 1, a. 7)³³.

Założenia w bazie zewnętrznej nie dotyczą wprost obszaru badanego, nie mieszczą się w tym systemie nauki, który będzie budowany. Np. w badaniu życia psychicznego założenia zewnętrzne będą następujące: „życie psychiczne jest,, (założenie ontologiczne), „człowiek może badać życie psychiczne,, (założenie epistemologiczne).

Jeszcze ważniejsze są założenia wewnętrzne, naczelne przesłanki, wzięte z innej nauki. Żadna nauka nie jest bowiem nauką pierwszą, lecz przyjmuje pewne założenia z innej. Takie założenia własne danej nauki są przejęte z określonej filozofii lub z filozofii zdroworozsądkowej bądź też z różnych adagiów. Założeń tych nie musi się dowodzić, trzeba jednak określić, z jakiej dziedziny się je przyjmuje.

Ogólnie mówiąc, w naukach dedukcyjnych potrzebne są założenia z nauki bardziej ogólnej, a nie bardziej szczegółowej. Tylko w naukach indukcyjnych potrzebne są założenia z nauk szczegółowych.

Podstawowe założenia brane są z metafizyki ogólnej. „Z metodologicznego i rzeczowego punktu widzenia, bez filozofii bytu nie jest możliwa ani teoria człowieka (argument na istnienie duszy ludzkiej), ani teologia, jeśli chce się unikać wyłącznie fideistycznych uzasadnień,,³⁴

W budowaniu więc teorii człowieka należy uwzględnić założenia z metafizyki ogólnej i filozofii przyrody, natomiast w tworzeniu psychologii filozoficznej oprócz tamtych trzeba wziąć pod uwagę również i założenia z teorii człowieka, z zakresu antropologii filozoficznej.

Ostateczne przesłanki w metafizyce muszą mieć charakter zdań ogólnych, koniecznych i realnych, gdyż tylko wtedy mogą one gwarantować zasadniczym tezom metafizyki ogólność, konieczność i realność³⁵. W tworzeniu tych ostatecznych przesłanek bierze udział „intuicja intelektualna,, (intellectus principiorum).

Według S. Kamińskiego³⁶ do pierwszych zasad zaliczamy: zasadę (nie)sprzeczności, tożsamości i wyłączonego środka. Niekiedy dodaje się jeszcze zasadę racji dostatecznej w wersji metafizycznej i teoriopoznawczej, której to zasady bronią zwłaszcza perypatetycy. Metafizyczna zasada racji dostatecznej brzmi: „Wszystko, co istnieje, ma dostateczną rację swego bytu: w sobie, gdy chodzi o elementy konstytutywne bytu albo poza sobą, gdy chodzi o niekonstytutywne elementy bytu – omne ens habet rationem essendi”³⁷

³¹ K. Klósak, jw. s. 22-23.

³² K. Klósak, jw. s. 23. Por. tenże, Zagadnienie wyjściowej metody filozoficznego poznania duszy ludzkiej, *Studia Philosophiae Christianae* /1965/ nr 1, s. 75-123.

³³ S. Kamiński, O ostatecznych przesłankach w filozofii bytu, *Roczniki Filozoficzne* /1959/ z. 1, s. 46.

³⁴ B. Bejze, W poszukiwaniu współczesnego pojęcia duszy ludzkiej, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, Praca zbiorowa pod red. B. Bejze, t. 2., Warszawa 1968, s. 55.

³⁵ S. Kamiński, jw. s. 50.

³⁶ S. Kamiński, Czym są w filozofii i logice tzw. pierwsze zasady, *Roczniki Filozoficzne* /1963/ z. 1, s. 5.

³⁷ Tamże, s. 14. Por. M.A. Krapiec, *Realizm ludzkiego poznania*, Poznań 1959, s. 189.

Forma teoriopoznawcza racji dostatecznej jest następująca: „Omne ens est intelligibile, tj. każdy byt jest zrozumiały, czyli jest przedmiotem intelektu oraz daje się ująć poznawczo i wyjaśnić”³⁸

P. Chojnacki³⁹ wymienia jako pierwsze zasady bytu następujące: 1/ zasadę tożsamości, 2/ zasadę niesprzeczności, 3/ zasadę wyłączonego środka, 4/ zasadę powodu (racji) dostatecznego i 5/ zasadę przyczynowości, wyprowadzoną z poprzedniej.

A.B. Stępień⁴⁰ do tzw. pierwszych zasad bytu zalicza: 1/ zasadę tożsamości, 2/ niesprzeczności, 3/ determinacji, 4/ podwójnej negacji, 5/ racji dostatecznej, 6/ przyczynowości sprawczej, 7/ przyczynowości celowej.

Zasady te są niedowodliwe, odnoszą się do każdego bytu i ustalają konieczne warunki bycia bytem, przez co precyzują samo pojęcie bytu oraz „odgrywają ważną rolę w rozumowaniach metafizycznych, występując w nich jako przesłanki lub stanowiąc podstawę do formułowania reguł wnioskowania”⁴¹.

Szczególnie doniosłą i operatywną w metafizyce jest zasada racji dostatecznej, występująca w postaci: „Każdy byt posiada rację (dostateczną) swego istnienia (w sobie lub poza sobą)”⁴²

Z zasadą tą łączy się ściśle zasada przyczynowości: „To, dzięki czemu byt jest tym, czym jest pod danym względem, co jest racją bytu w jakimś aspekcie – nazywamy przyczyną bytu”⁴³

Wszystkie racje bytu czyli przyczyny sprowadzają się według Arystotelesa i jego kontynuatorów do czterech: dwu wewnętrznych (przyczyna materialna i przyczyna formalna) i dwu zewnętrznych (przyczyna sprawcza i przyczyna celowa).

Szczególnie ważną w metafizyce jest przyczyna sprawcza, która jest zewnętrzną racją istnienia jakiegoś bytu i stanowi szczególny przypadek zasady racji dostatecznej, z której da się wyprowadzić dedukcyjnie przy użyciu dwóch definicji i elementarnych praw logiki⁴⁴.

Bardzo ważną zasadą dla dowodzenia w metafizyce jest uszczegółowienie metafizycznej zasady przyczynowości w formie tzw. metafizycznej zasady proporcjonalności działania lub „zasady proporcjonalności między skutkiem a przyczyną” (K. Kłosak). Zasada ta brzmi: „Każdy byt działa sobą (na swój sposób)” albo „każde działanie jest bytowo proporcjonalne do tego, co działa” lub „działanie każdego bytu jest zdeterminowane przez naturę tego bytu”.

Zasadę tę ujmuje się często w formie znanych łacińskich adagiów: „Operatio sequitur esse” czy „Agere sequitur esse”. Pochodną tej zasady jest również adagium w postaci: „Quidquid recipitur, per modum recipientis recipitur” – „Cokolwiek jest przyjmowane, na sposób przyjmującego jest przyjmowane” lub w postaci: „Cognitum est in cognoscente iuxta modum cognoscentis” – „To, co jest poznawane, jest w poznającym na sposób poznającego”. Powszechnie jest też w użyciu adagium oddające sens tej zasady: „Nemo dat, quod non habet”.

Także metafizyczna zasada przyczynowości celowej w postaci: „Każdy byt działając, działa do jakiegoś celu”, jest szczególnym przypadkiem zasady racji dostatecznej⁴⁵.

Pewnym uszczegółowieniem zasady proporcjonalności jest również tzw. „zasada specyfikacji władz duszy”, która w sformułowaniu scholastycznym brzmi: „Potentiae specificantur per actus, actus autem per objecta”⁴⁶. A więc „naturę aktu poznaje się po naturze przedmiotu, do którego akt się odnosi, natomiast naturę władzy poznaje się z natury czynności, jaką wykonuje”.

Przedstawione wyżej w skrócie założenia, zasady i pochodzące od nich adagia będą odgrywały zasadniczą rolę w wyjaśnianiu stosowanym w psychologii filozoficznej. Na ogół nikt nie podważa prawdziwości pierwszych zasad, dlatego i wnioski, do jakich się dochodzi przy ich użyciu, są pewne.

³⁸ S. Kamiński, jw. s. 14, przyp. 2.

³⁹ P. Chojnacki, Podstawy filozofii chrześcijańskiej, Warszawa 1955, s. 72.

⁴⁰ A.B. Stępień, jw. s. 80.

⁴¹ Tamże, s. 80.

⁴² Tamże, s. 72.

⁴³ Tamże, s. 76.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ A.B. Stępień, Wprowadzenie do metafizyki, Kraków 1961, s. 79.

⁴⁶ V. Remer, Summa Philosophiae Scholasticae, t. 5., Psychologia, Romae 1921, s. 26. Por. H. Reith, An Introduction to Philosophical Psychology, Englewood Cliffs 1958, s. 28-29.

C. Procedura badawcza psychologii filozoficznej

Proces tworzenia jakiegokolwiek nauki przebiega przez następujące etapy: zbieranie faktów, ich opis, klasyfikacja i ustalanie związków przyczynowych czyli praw naukowych⁴⁷.

Niektórzy mówią tu o dwóch zasadniczych etapach postępowania teoretycznego: 1/ ustalenie i opis faktów, 2/ próby ich interpretacji oraz wyjaśnienia⁴⁸. Inni wyróżniają wyraźnie trzy zasadnicze etapy badania naukowego. Pierwszy etap – to ogląd i opis tego, co bezpośrednio dane. Drugi etap to interpretacja tego, co empirycznie dane. Trzeci etap, to wyjaśnianie tego, co dane⁴⁹.

Na etapie pierwszym stosujemy metodę fenomenologiczną (w szerokim rozumieniu). Przez metodę fenomenologiczną należy rozumieć „ogląd i opis tego, co bezpośrednio dane, oraz sposób, w jaki coś jest dane (...)”⁵⁰.

Ogląd i opis fenomenologiczny powinien być maksymalnie ateoretyczny, chociaż postulat ten praktycznie trudny jest do realizacji. Ogląd dokonuje się przez bezpośredni kontakt – w świadomym przeżyciu – z przedmiotem poznawanym. „To, co bezpośrednio ujmujemy (i to, jak bezpośrednio ujmujemy) możemy następnie opisać, pojęciowo scharakteryzować”⁵¹.

Opis odpowiada przede wszystkim na pytanie: „jak... „Opis jest układem zdań informatywnych o jakiejś dziedzinie rzeczywistości bez wyraźnego odniesienia ich do innych zdań...”⁵². Opis może i powinien być kierowany pytaniami sformułowanymi przy pomocy metafizycznej aparatury pojęciowej⁵³. Opis nie jest tylko zwykłym raportem o faktach czy ich fotografią, ale ich ujęciem aspektowym, jakby mapą, systemem pojęciowym, pozwalającym je poznać całościowo. „Opis naukowy może być albo porządkowy (systematyzacyjny, szeregujący, typologizujący) albo fenomenologiczny albo analityczny”. (T. Czeżowski)⁵⁴. Opisu dokonuje się w terminach empirycznych, pozbawionych formalnego charakteru filozoficznego.

Przy przejściu do drugiego etapu badań, czyli do interpretacji faktów musi się dokonać przejścia z płaszczyzny empiriologicznej na płaszczyznę ontologiczną⁵⁵. „W drugim etapie następuje uniwersalizacja i transcendentalizacja materiału empirycznego. Uogólnianie nie ma charakteru indukcyjnego. Wchodzi tu w grę intuicja intelektualna, pozwalająca w nagromadzonym materiale empirycznym dostrzec to, co konieczne, istotne, co występuje wszędzie”⁵⁶.

W interpretacji chodzi o najbardziej ramowe ujęcia danych empirycznych (doświadczenia), prowadzące do ustalenia właściwego im typu. „Istotnym momentem interpretacji jest klasyfikacja lub typologizacja tego, co dane, czyli kategoryalizowanie (w sensie arystotelesowskim) przedmiotów poznawczych”⁵⁷. Interpretacji dokonuje się zawsze w terminach teoretycznych, na gruncie określonego systemu.

Trzecim etapem badania naukowego jest wyjaśnianie danych faktów doświadczenia. „Wyjaśnianie stanowi ciąg lub zespół zdań powiązanych od strony systematycznej dowodowo, a od strony genetycznej – motywacyjnie, a zakończonych tzw. explanandum”⁵⁸. Wyjaśnienie jakiegoś faktu może zmierzać do odkrycia jego genezy, funkcjonowania, tendencji lub struktury⁵⁹. Główne typy wyjaśniania to: 1/ opisowo-porządkujące (zbliżone do opisu i interpretacji), 2/ teoretyczne (przy pomocy zdań

⁴⁷ S. Mazierski, Podstawowe realności w filozofii i fizyce, "Roczniki Filozoficzne" /1960/ z. 3, s. 9-22.

⁴⁸ Por. M.A. Krąpiec, Ja - człowiek, s. 37.

⁴⁹ A.B. Stępień, Wstęp..., s. 77.

⁵⁰ Tamże, s. 79.

⁵¹ A.B. Stępień, W poszukiwaniu istoty człowieka, (Z fenomenologii i metafizyki bytu ludzkiego), w: O człowieku dziś, Praca zbiorowa pod red. B. Bejze, Warszawa 1974, s. 90.

⁵² S. Kamiński, Pojęcie..., s. 159.

⁵³ A.B. Stępień, jw. s. 65 (w przypisie).

⁵⁴ S. Kamiński, jw. s. 159 (w przypisie).

⁵⁵ K. Kłósak, jw. s. 51.

⁵⁶ Z.J. Zdybicka, Człowiek i religia. Zarys filozofii religii, Lublin 1977, s. 111.

⁵⁷ A.B. Stępień, Wstęp..., s. 77.

⁵⁸ S. Kamiński, jw. s. 159 (w przypisie).

⁵⁹ S. Kamiński, Metodologiczna problematyka poznania duszy ludzkiej, w: W nurcie zagadnień posoborowych, Praca zbiorowa pod red. B. Bejze, t. 8., Warszawa 1976, s. 145.

zawierających tak zwane terminy teoretyczne, jest to wyjaśnianie w ścisłym sensie), 3/ w drodze rozumienia oraz wartościowania⁶⁰.

Wyjaśniania, podobnie jak i interpretacji dokonuje się zawsze na gruncie określonej teorii. W wyjaśnianiu należy określić z góry dopuszczalne założenia ontologiczne i epistemologiczne, zawarte zarówno w samym systemie wiedzy, jak też implikowane pośrednio. Zwrócić należy szczególnie uwagę na założenia ukryte, suponowane (np. w postaci adagiów)⁶¹.

W praktyce trudno jest nieraz dokładnie odgraniczyć opis, interpretację i wyjaśnianie.

To, co powiedziane było wyżej na temat nauki i etapów jej tworzenia odnosi się w całej rozciągłości również do filozofii, zwłaszcza filozofii klasycznej, a więc także i psychologii filozoficznej.

Mając opisane i poklasyfikowane życie psychiczne oraz prawa jego działania, psychologia filozoficzna rozpoczyna swe dociekania nad wewnętrzną naturą psychicznej działalności.

Po przeprowadzeniu analizy czynności psychicznych, dochodzi do stwierdzenia bezpośrednich źródeł, czyli władz psychicznych, a od nich do ostatecznego źródła czyli niematerialnej duszy. „Analizując naturę samych czynności, szukamy ich racji dostatecznej i dochodzimy do usialenia z jednej strony przedmiotów formalnych tychże czynności a z drugiej do istnienia ich bezpośrednich źródeł – władz psychicznych. Analiza zaś źródeł bezpośrednich doprowadza do stwierdzenia istnienia źródła ostatecznego – substancjalnej duszy, której naturę możemy poznać przy analizie jej działalności”⁶².

W ten sposób psychologia filozoficzna daje pełny obraz duchowej natury człowieka, czyli uzupełnia to, czego nie mogą dokonać nauki eksperymentalne, wśród nich i psychologia empiryczna.

W ukazanej powyżej procedurze badawczej szczególne zastosowanie znajduje metafizyczna zasada przyczynowości, a zwłaszcza adagium: „operari sequitur esse”.

Jak widać z powyższych rozważań metoda psychologii filozoficznej nie jest tylko indukcyjna, czy dedukcyjna, ale jest to metoda analityczno – syntetyczna, indukcyjno – dedukcyjna⁶³. W. Brugger nazywa metodę psychologii filozoficznej metodą redukcyjną albo dedukcyjną a posteriori, ponieważ „redukuje się byt przygodny do koniecznego, byt fizyczny do bytu metafizycznego, skutek do swoich przyczyn pozaempirycznych”⁶⁴.

4. Problematyka psychologii filozoficznej

Postulowanie istnienia autonomicznej dyscypliny wiedzy, jaką jest psychologia filozoficzna, wymaga również ukazania problematyki czyli specyficznych problemów, którymi nauka ta będzie się zajmować w sposób kompetentny i adekwatny.

Problematyka tradycyjnej psychologii filozoficznej wymaga niewątpliwie pewnej rewizji i korekty. „Byłoby też rzeczą konieczną wyraźne wskazanie problematyki psychologii filozoficznej. Dotychczasowa problematyka bowiem zawiera zagadnienia aktualne i przebrzmiałe historyczno–polemiczne (rozprawianie się ze średniowieczną koncepcją hylemorfizmu w odniesieniu do bytów duchowych, polemika z różnymi odmianami traducjonizmu)”⁶⁵.

Autonomiczna psychologia filozoficzna obejmuje szereg problemów, których rozpatrywanie i rozwiązywanie stanowi specyfikę tej dyscypliny wiedzy. Problemy te nie są bowiem ujmowane przez inne dyscypliny naukowe, bądź też nawet jeśli dyscypliny te próbują się nimi zajmować, nie mają odpowiednich metod lub nie są kompetentne, aby je rozwiązać.

Niewątpliwie podstawowym zagadnieniem, należącym do zakresu badań psychologii filozoficznej jest problem podmiotu naszych przeżyć psychicznych. „Problem podmiotu czującego, spostrzegającego, myślącego nie jest dostępny badaniom przyrodniczym. Pytanie, dotyczące istoty podmiotowej psychiki, jaźni jest problemem metafizycznym”⁶⁶.

⁶⁰ S. Kamiński, *Pojęcie...*, s. 161-162.

⁶¹ S. Kamiński, *Metodologiczna...*, s. 143-144.

⁶² M.A. Krapiec, *Wykłady...*, s. VI.

⁶³ A. Farges, D. Barbadette, *Cours de la philosophie scholastique*, Paris 1914, s. 237-238.

⁶⁴ W. Brugger, *Tractatus de anima humana*, Pullach b. Munchen, 1959, s. 5.

⁶⁵ B. Bejze, *jw.* s. 67.

⁶⁶ S. Szuman, S. Skowron, *Organizm a życie psychiczne*, Warszawa 1934, s. 107-108. Według J. Pietera "na czoło

Problemu tego nie wyjaśnia stwierdzana wielokrotnie w toku badań eksperymentalnych i znana nam dobrze z doświadczenia potoczna zależność naszych przeżyć psychicznych od stanu zdrowia mózgu i systemu nerwowego.

„Zależność naszych przeżyć od procesów materialnych nie ma nic do czynienia z pytaniem dotyczącym istoty naszej świadomości. Co znamy z naszej świadomości, to jest jej treść, to jest nasz świat wewnętrzny, który naturalnym biegiem rzeczy jest produktem naszych materialnych narządów, lecz pytanie dotyczące istoty „duszy” nie dotyczy przedmiotu naszej świadomości, lecz jej podmiotu. Nie chodzi o to, jak się nazywa, lecz czym jest to coś, które przeżywa”⁶⁷.

Podobne do powyższego stwierdzenie spotykamy u P. Chojnackiego: „Gromadzenie i opis faktów psychicznych i wykrywanie praw empirycznych nie załatwia, ani nie jest w stanie eliminować pytania, co stanowi powód ostateczny, dla którego fakty i prawa psychiczne tak właśnie, a nie inaczej wyglądają. W psychologii empirycznej nurtują, jeżeli nie jawne, to ukryte założenia co do natury zjawisk psychicznych, co do relacji między przebiegami fizycznymi i psychicznymi i psychologowie empiryczni przeważnie dorywczo, niesystematycznie poruszają te założenia. Psycholog filozoficzny stara się w sposób logicznie uporządkowany te założenia przedyskutować i znaleźć rozwiązania zgodne z faktami i wymaganiami krytyki poznania i ontologii”⁶⁸.

Pytanie o podmiot zjawisk psychicznych nasuwa się w związku ze zmiennością tych zjawisk, a jednocześnie z ich regularnością i prawidłowością. Zjawiska psychiczne zmieniają się, a przecież są na tyle regularne, że można je wypowiedzieć w prawach. Jak pogodzić ich zmienność ze stałym porządkiem? Zjawiska psychiczne są liczne i występują sukcesywnie w tym samym indywiduum. Jak wytłumaczyć ich jedność i tożsamość, występującą w odrębnych indywiduach?

Oto zagadnienia, które wykraczają już poza zakres psychologii empirycznej i terenem właściwym dla ich rozpatrywania jest filozofia a bliżej: psychologia filozoficzna.

Pytanie o podmiot zjawisk psychicznych wiąże się z problemem natury tego podmiotu⁶⁹ (duchowość), jego samoistnego istnienia (substancjalność), niezłożoności i nieśmiertelności. Odkrycie podmiotu zjawisk psychicznych, jakim jest dusza rozumna u człowieka, nasuwa z kolei pytanie o jej pochodzenie oraz sposób połączenia z ciałem.

Bardzo istotnym i posiadającym długą historię, problemem psychologii filozoficznej jest zagadnienie wzajemnego stosunku zjawisk psychicznych i fizycznych, a więc problem psychofizyczny, problem wzajemnego związku między duszą a ciałem, materią a psychiką. Problem ten może być rozwiązany tylko na terenie filozofii: „...właśnie filozofia bytu jest w stanie uzasadnić z aspektu bytu wewnętrzny związek i przyporządkowanie ducha i materii i docenić pozytywne znaczenie czynnika materialnego.”⁷⁰

Oprócz powyższych, zasadniczych problemów psychologii filozoficznej, istnieje cały szereg bardziej szczegółowych zagadnień, których rozpatrywaniem zajmuje się ta dyscyplina wiedzy. Tak np. R. Collin⁷¹ do problemów właściwych dla psychologii filozoficznej zalicza problem wyjaśniania ruchu immanentnego i celowości naturalnej na poziomie życia wegetatywnego, poznania zmysłowego na poziomie życia zwierzęcego i poznania intelektualnego na poziomie życia rozumnego. Jeżeli wyłączymy nawet zjawiska życia wegetatywnego z zakresu psychizmu, to niewątpliwie filozoficznej analizie wymagać będzie fakt zmysłowego poznania i pożądania oraz charakterystyczny dla człowieka fakt poznania i pożądania intelektualnego. W zakresie poznania intelektualnego szczególnego wyjaśnienia wymagają zasadnicze operacje umysłowe jakimi są pojęcia, sądy i rozumowania, natomiast w zakresie pożądania rozumnego istotnym problemem jest fakt wolnego wyboru albo wolności woli.

Bliższej analizy wymaga również sam fakt „psychiczności” wzięty ogólnie, a zwłaszcza stosunek tego faktu do faktu „świadomości”.

filozoficznych problemów psychologii wysuwają się dwa: 1/ sprawa "istoty psychiki", 2/ sprawa "istoty wolności". J. Pieter, *Sporne problemy psychologii*, Warszawa 1969, s. 45.

⁶⁷ S. Szuman, S. Skowron, jw. s. 107.

⁶⁸ P. Chojnacki, *Z filozofii...*, s. 104-105.

⁶⁹ A. Willwoll poznanie natury duszy jako podłoża czynności psychicznych uważa za jeden z najistotniejszych problemów psychologii filozoficznej. *Psychologia speculativa...*, s. 45.

⁷⁰ J. Moller, *Człowiek w świecie, Zarys antropologii filozoficznej*, Paris 1969, s. 72.

⁷¹ Autor ten rozciąga zjawisko psychizmu także na życie wegetatywne. Por. r. Collin, *Reflexions sur le psychisme*, Paris 1929, s. 191.

Typowym dla psychologii filozoficznej zagadnieniem jest problem władz duszy, ich stosunku do samej duszy i wzajemnie do siebie, a następnie problem stosunku duszy rozumnej do jaźni psychicznej, osobowości i osoby.

Dalszym zagadnieniem, ale wchodzącym również w obręb zainteresowań psychologii filozoficznej jest wyjaśnianie życia psychicznego występującego w świecie zwierząt, pokazanie podobieństw i różnic istniejących między psychizmem zwierzęcym i ludzkim oraz ukazanie na tym tle specyfiki psychiczności ludzkiej wraz z metafizycznym wyjaśnianiem powyższych faktów.

Przedstawiony powyżej skrótowo wachlarz problemów jest wystarczająco bogaty, aby uzasadnić potrzebę istnienia i rozwijania odrębnej dyscypliny filozoficznej, jaką jest psychologia filozoficzna, która jako jedyna gałąź wiedzy może wszystkie powyższe problemy naukowo badać i rozwiązywać.

Wszystkie poruszone w tym artykule zagadnienia miały na celu ukazanie specyfiki psychologii filozoficznej poprzez zwrócenie uwagi na najistotniejsze momenty konstytuujące jakąś dziedzinę wiedzy, którymi szczególnie są: przedmiot materialny i formalny, cel, metoda i problematyka.

Die Eigentümlichkeit der philosophischen Psychologie

ZUSAMMENFASSUNG

Das Ziel dieses Artikels ist das Zeigen der Eigentümlichkeit der philosophischen Psychologie. Um diesen Zweck zu erreichen, muss man den materiellen und formalen Gegenstand, das Ziel, die Methode und Problematik dieser philosophischen Disziplin zu bestimmen. Der materielle Gegenstand der philosophischen Psychologie sind die psychischen Tatsachen, besonders die psychischen Funktionen, die beim Menschen auftreten. Der formale Gegenstand der philosophischen Psychologie ist das Ergreifen dieser psychischen Phänomene im Aspekt des Seins. Das Ziel der philosophischen Psychologie ist die Suche der endgültigen Ursachen des psychischen Lebens, die Bestimmung seiner Natur, Genese und Zwecks.

Das Zeigen der Methode der philosophischen Psychologie fordert:

- 1) die Bestimmung des Ausgangspunktes der Forschungen in der philosophischen Psychologie
- 2) die Angabe der Voraussetzungen und der Hauptgesetze
- 3) das Zeigen der Forschungsprozedur.

Der Ausgangspunkt der Forschungen in der philosophischen Psychologie sind die psychischen Tatsachen, die auf dem Wege der vorwissenschaftlichen Erkenntnis, oder in den Forschungen der experimentellen Psychologie, wenn diese die frühere bestätigen, festgestellt werden. In ihren Forschungen berücksichtigt die philosophische Psychologie die Voraussetzungen der allgemeinen Metaphysik, der Naturphilosophie und der philosophischen Anthropologie. Sie benutzt auch die ersten metaphysischen Grundsätze.

Die Forschungsprozedur der philosophischen Psychologie ist der Prozedur der ganzen Philosophie ähnlich. Sie umfasst drei Etappen:

- 1) die Beschreibung der Tatsachen
- 2) ihre Interpretation
- 3) ihre Erklärung.

In den Bereich der Problematik der philosophischen Psychologie zählt man das Problem des endgültigen Subjekts der psychischen Phänomene, seine Natur, Existenz und Ursprung, das psychophysische Problem, das Problem der Vermögen der Seele und derer Relation zu sich gegenseitig und dem endgültigen Subjekt des psychischen Lebens gegenüber.

Da die philosophische Psychologie eigenen materiellen und formalen Gegenstand, eigenes Ziel, Methode und Problematik besitzt, ist sie eine autonome Disziplin der Philosophie.